

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ЯКИЙ ВЧИНИВ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

KRIMINALIST CHARACTERISTICS OF AN EMPLOYEE OF A LAW ENFORCEMENT AGENCY WHO COMMITTED A CRIMINAL OFFENSE IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY

Кононова В.В., аспірант кафедри кримінального права та процесу
Академія праці, соціальних відносин і туризму

У статті акцентовано увагу на тому, що в законодавстві України не має єдиного, нормативно закріпленого визначення дефініції «працівник правоохоронного органу», хоча відповідно до Кримінального кодексу України, покарання за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, вчинені працівником правоохоронного органу, є більш суворими, ніж покарання передбачені за кримінальні правопорушення даної категорії, вчинені іншими службовими особами.

У цілях визначення спеціального суб'єкта – працівника правоохоронного органу та розгляду змісту такого елемента криміналістичної характеристики, як особа правопорушника – працівника правоохоронного органу, розглянуто поняття «працівник правоохоронного органу» та виділено три категорії працівників правоохоронних органів, а саме: 1) службовці; 2) працівники правоохоронного органу, які є службовими особами, але не за ознакою виконання правоохоронної функції або функції представника влади; 3) працівники правоохоронного органу, які безпосередньо виконують правоохоронну функцію.

Зазначено, що відмінною особливістю працівників правоохоронних органів – як суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є їхня професійна компетенція та зміст виконуваних ними обов'язків (реалізовувати правоохоронну функцію, здійснювати специфічні завдання та юридично значущі дії, обов'язкові для виконання громадянами та службовими особами, незалежно від їх відомчої належності та посади). Тому, на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, доцільно акцентувати увагу не тільки на біологічних, фізіологічних, соціальних, соціально-демографічних та соціально-психологічних властивостях особи правопорушника – працівника правоохоронного органу, а й на характеристиці, обумовленій службовим становищем такої особи та конкретним видом правоохоронної діяльності, яку вона здійснює.

Зазначено, що особистість злочинця, як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення має розглядатись у системному зв'язку з обставинами протиправного діяння, підготовкою та постзлочинними факторами, що визначають обсяг, напрями, джерела та специфічні методи отримання інформації, необхідної для доведення факту участі осіб – працівників правоохоронних органів у вчиненні протиправних дій та для досягнення інших цілей, що встановлюються кримінальним процесуальним законодавством.

Акцентовано увагу на тому, що характеристика працівника правоохоронного органу, як суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, має два напрями досліджень – психологічний та функціональний (службовий).

Ключові слова: працівник правоохоронного органу, криміналістична характеристика, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, правоохоронна функція, професійна компетенція, функціонально-службова складова.

The article focuses on the fact that in the legislation of Ukraine there is no single, normatively fixed definition of the definition of "law enforcement officer", although in accordance with the Criminal Code of Ukraine, the penalties for criminal offenses in the field of official activity committed by a law enforcement officer are more severe, than punishments are provided for criminal offenses of this category committed by other officials.

In order to determine a special subject – a law enforcement officer and consider the content of such an element of forensic characteristics as the person of an offender – a law enforcement officer, the concept of "law enforcement officer" is considered and three categories of law enforcement officers are distinguished, namely: 1) employees; 2) employees of a law enforcement agency who are officials, but not on the basis of performing a law enforcement function or the function of a representative of authority; 3) employees of a law enforcement agency directly performing a law enforcement function.

It is noted that a distinctive feature of law enforcement officers as subjects of criminal offenses in the field of official activity is their professional competence and the content of their duties (to implement law enforcement functions, to carry out specific tasks and legally significant actions that are mandatory for citizens and officials, regardless of their departmental affiliations and positions). Therefore, at the initial stage of the pre-trial investigation of criminal offenses committed by law enforcement officers in the field of official activity, it is advisable to focus not only on the biological, physiological, social, socio-demographic and socio-psychological properties of the personality of the offender – a law enforcement officer, but also on the characteristics determined by the official position of such a person and the specific type of law enforcement activity that he carries out.

It is noted that the identity of the offender as an element of the forensic characteristics of a criminal offense should be considered in a systematic connection with the circumstances of the unlawful act, preparation and post-criminal factors that determine the volume, directions, sources and specific methods of obtaining information necessary to prove the fact of participation of persons – law enforcement officers in committing unlawful acts and achieving other goals established by criminal procedural legislation.

Attention is focused on the fact that the characterization of a law enforcement officer as a subject of criminal offenses in the sphere of official activity has two areas of research – psychological and functional (official).

Key words: law enforcement officer, forensic characteristics, criminal offenses in the field of official activity, law enforcement function, professional competence, functional and service component.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень будь-якої категорії є складовою методики, найважливішим інструментом процесу розслідування. Так, від змісту криміналістичної характеристики залежить ефективність кримінального переслідування злочинців, у нашому випадку – працівників правоохоронних органів, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

За допомогою системи криміналістично-значущих ознак кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, які й складають криміналістичну характеристику,

можна якісно будувати й перевіряти слідчі версії, обирати тактику розслідування, визначати напрями пошуку потрібної інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення, розробляти типові методики досудового розслідування. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності взаємопов'язані між собою, тобто, маючи інформацію щодо одного або декількох елементів, особа, яка проводить розслідування, може переходити до пошуку іншого елемента, що буде сприяти швидшому вирішенню завдань, які стоять перед слідством.

Так, одним з основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності є особистісна характеристика злочинця – працівника правоохоронного органу. Зазначимо, що однозначно визначити криміналістичні аспекти суб'єктів кримінальних правопорушень зазначеної категорії, досить складно, оскільки особистість є єдиним цілісним явищем, всі сторони якого взаємопов'язані та знаходяться в динаміці, тобто можуть змінюватись. Разом з тим, постановка питання про криміналістично-значущі властивості особи злочинця – працівника правоохоронного органу, є доволі актуальною.

Розгляд особливостей характеристики особи працівника правоохоронного органу, який вчинив кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності, виходить із типової інформаційної бази даних про його особистість. Так, зазвичай, вже на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, у матеріалах кримінального провадження є відносно точна або орієнтовна інформація про підозрюваного – працівника правоохоронного органу або коло підозрюваних осіб, причетних до кримінального правопорушення. Необхідна інформація може формуватися з особливої справи підозрюваного, результатів роботи оперативних працівників та (або) контролюючих органів. Така ситуація дещо зменшує обсяг слідчої роботи щодо встановлення орієнтовної інформації про злочинця, на відміну від розслідування більшості загально-кримінальних протиправних дій. Враховуючи це, особа, яка проводить розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, практично одразу, після внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань, може розпочинати збір й аналіз необхідної інформації та відомостей про конкретних службових осіб (працівників правоохоронних органів, представників владних структур) які потрапили в орбіту слідства [1, с. 170].

Характеристика працівника правоохоронного органу, як суб'єкта кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, має два напрями досліджень – психологічний та функціональний (службовий). Така ситуація пояснюється тим, що мова про кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності, вчинене працівником правоохоронного органу може бути тільки тоді, коли суб'єкт такого протиправного діяння буде наділений спеціальним правовим статусом, певною правосуб'єктністю, тобто буде мати спеціальні юридичні права, повноваження, інтереси та обов'язки, буде здійснювати їх самостійно та відповідати за їх неправомірну реалізацію. Відповідно, структура особистості працівника правоохоронного органу, який вчинив кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності, містить криміногенно-значущі якості психіки такого суб'єкта, які у свою чергу є невід'ємними від його службового становища. Ці два напрями впливають один на одного, перебуваючи в єдиній системі особистісних властивостей суб'єкта протиправних дій – працівника правоохоронного органу та підлягають як окремому, так і взаємопов'язаному дослідженню.

Враховуючи вище викладене, зазначимо, що особливістю криміналістичної характеристики суб'єктів кримінальних правопорушень даної категорії є те, що до комплексу характеристик їх особистості, окрім психологічних властивостей, неодмінно входить функціональний або службово-функціональний напрям, який обумовлюється соціально-правовим статусом працівника правоохоронного органу.

Акцентуємо увагу на тому, що психологічні властивості працівника правоохоронного органу, як суб'єкта кримінального правопорушення у сфері службової діяльності,

неодмінно відіграють роль у цільовій та мотиваційній сфері вчинення протиправної дії, а функціонально-службова складова – практично визначає механізм вчинення такого кримінального правопорушення, його способи та інші відмінні риси об'єктивного характеру [2, с. 176].

Перед тим, як розпочати характеристику функціонально-службової складової працівників правоохоронних органів, необхідно чітко визначити, хто є «працівником правоохоронного органу» та хто саме з цих працівників може бути суб'єктом зазначених кримінальних правопорушень?

На жаль, в законодавстві України не має тлумачення терміну «працівник правоохоронного органу». Але, відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 18 квітня 2012 року № 10-рп/2012, поняття «працівник правоохоронного органу» необхідно визначити відповідно до розуміння ознак цього суб'єкта злочину лише за містом його застосування у Кримінальному кодексі України. Так, визначаючи поняття «працівник правоохоронного органу», слід виходити не лише з того, виконує чи не виконує конкретний орган правоохоронну функцію, а й з комплексного аналізу норм Кримінального кодексу України, рішень Конституційного Суду України та положень нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус конкретного органу, де міститься вказівка, зокрема про здійснення цим органом правоохоронної функції [3].

Враховуючи викладене, вважаємо доцільним поділити працівників правоохоронних органів на три категорії, а саме:

1) службовці – особи, які не є службовими особами правоохоронного органу, а відповідно не можуть бути суб'єктами кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, до таких осіб можна віднести секретарів, водіїв та інший допоміжний персонал;

2) працівники правоохоронного органу, які є службовими особами (працівники, які мають спеціальні звання), але не за ознакою виконання правоохоронної функції або функції представника влади, тобто працівники, на яких покладено виконання адміністративно-господарських або організаційно-розпорядчих функцій, до них слід відносити – начальників планово-господарських та фінансових відділів й служб, завідувачів складів, їх заступників, начальників кадрових підрозділів тощо [4, с. 137];

3) працівники правоохоронного органу, які безпосередньо виконують правоохоронну функцію, до них слід віднести – прокурорів, детективів, слідчих, дізнавачів, оперативних працівників тощо.

Як бачимо, однією з найважливіших ознак, які впливають на визначення правового становища працівника правоохоронного органу, є призначення особи на конкретну посаду. Відмінність полягає у змісті виконуваних кожним із них функцій та наявності службових повноважень. Розподіл обсягу та різновиду службових повноважень у конкретному правоохоронному органі відбувається в залежності від посади, яку займає працівник даного органу.

Проаналізувавши нормативну базу та судову практику, вважаємо, що «працівниками правоохоронного органу» – є особи, які наділені відповідною компетенцією та виконують функції у сфері протидії злочинності, що включає запобігання, виявлення, попередження, розслідування та розкриття правопорушень, виконання покарань чи інших заходів кримінально-правового характеру.

Отже, окресливши поняття «працівник правоохоронного органу» та категорії таких працівників, можна визначити ключові фактори функціонально-службової складової працівників правоохоронних органів – суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, які мають бути встановлені у процесі досудового розслідування. До таких факторів віднесено:

а) перебування працівника на певній посаді в правоохоронних органах держави, що знаходить своє відображення у наказах про призначення на відповідну посаду;

б) встановлення кола прав, обов'язків та повноважень працівника правоохоронного органу, у конкретних правових документах, а саме, законах, положеннях, наказах, інструкціях, щодо здійснення ним правоохоронної діяльності, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій;

в) встановлення грошового утримання відповідно до посадового окладу, надбавок та інших матеріально-соціальних заохочень від імені держави;

г) встановлення відповідальності за порушення належних дій у сфері службової діяльності.

Аналіз наукових досліджень та практики розслідування кримінальних проваджень, щодо кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, показав, що такі працівники правоохоронних органів мають ряд типових характеристик, а саме:

1) відсутність судимості; 2) відсутність психічних захворювань або наркотичної залежності; 3) хороше фізичне здоров'я; 4) відсутність компрометуючих даних про негативні сторони особистого життя, служби або трудової діяльності; 5) позитивні характеристики (атестації) за місцем проживання та за місцем служби; 6) наявність відповідного рівня освіти, який дозволяє проходити службу в правоохоронних органах.

Враховуючи вище викладене, також доцільно зупинитись на результатах вивчення комплексу психічних та функціональних властивостей підозрюваних (обвинувачених) працівників правоохоронних органів у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Так, у переважній більшості випадків, кримінальні правопорушення, скоєні працівниками правоохоронних

органів у сфері службової діяльності вчиняються чоловіками – 90,1%, жінками – 9,9%. Вік підозрюваних (обвинувачених) з 23 до 30 років складає 20%, 30–40 років – 55,9%, 40–50 років – 28,25%, 50–60 років – 3,5%, старше 60 років – 2,3%. У 67% осіб були сім'ї про які вони відповідно турбувалися. Окрім того, 85% підозрюваних (обвинувачених) мали позитивні характеристики та атестації, а 56% осіб навіть не мали дисциплінарних стягнень.

Як бачимо, більшість кримінальних правопорушень даної категорії вчиняється чоловіками у найбільш працездатному віці, тобто у період кар'єрного росту та при наявності досвіду, вони мають належний рівень освіти та сімейних відносин, дотримуються формальних морально-етичних норм у колективі, виконують будь-які розпорядження керівництва (кар'єризм), можуть проявляти агресію, зумовлену рівнем та обсягом своїх службових повноважень.

Можна зробити висновок, що злочинна мотивація у працівників правоохоронних органів виникає в процесі їх служби, як результат сукупності відносин з навколишнім середовищем. Така ситуація створює проблему формування суперечливої за своєю суттю характеристики особистості працівника правоохоронних органів, що одночасно виступає і в ролі особи на яку покладені правоохоронні функції, і в ролі злочинця, що отримало образну, але вірну назву «перевертня в погонах».

Наголошуємо також на тому, що перехід особи на кримінальний шлях доволі яскраво простежується саме у процесі діяльності працівників правоохоронних органів, де існує специфічна службова атмосфера та передбачено суворий та контрольований спеціальними правилами відбір претендентів на посади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казанська Л.М. Криміналістична характеристика злочинів пов'язаних із корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-2. С. 169–172.
2. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
3. Щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби): Рішення Конституційного Суду України від 18.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12>
4. Баган І.В. Поняття «працівник правоохоронного органу» у кримінальному праві України. *Збірник наукових статей*. 2018. С. 127–140.